

Γεράσιμος Κακολύρης

Φιλοξενία και έμβια όντα:

‘Η ανάγνωση του ποιήματος «Φίδι»
του D.H. Lawrence από τον Jacques Derrida

Τό καλοκαίρι του 2015, στην αποθήκη του κλιμακοστασίου του τριώροφου κτιρίου στο όποιο κατοικώ, στον Κεραμεικό, εγκαταστάθηκε, «απρόσκλητα», μιá γάτα μέ τά τρία φοβισμένα γατάκια της: έτσι ξαφνικά, χωρίς νά μάς έχει άπευθύνει κανένα αίτημα φιλοξενίας σέ καμία γλώσσα! Άλλά και χωρίς νά φαίνεται νά αναγνωρίζει ότι ό συγκεκριμένος οίκος τελούσε κάτω από τή δική μας κυριότητα, τήν όποία όφειλε νά σεβαστεί. Ός γνωστόν, οι γάτες δέν διαβάζουν συμβόλαια ιδιοκτησίας. Άλλά και αυτό νά ίσχυε, δέν θά άλλαζε σέ τίποτα άπολύτως τήν κατάσταση όμηνρίας στην όποία είχαμε περιέλθει. Η γάτα μάς είχε βάλει σέ θέση ευθύνης, χωρίς νά έχουμε άποφασίσει έμεις γι’ αυτό. Τίποτα δέν μπορούσε νά αλλάξει πλέον τό γεγονός ότι τέσσερα μικρά πλάσματα είχαν έναποθέσει τήν ύπαρξή τους επάνω μας. Καμία άρνησή μας δέν μπορούσε νά έξαλείψει τήν ευθύνη πού μάς επιβλήθηκε χωρίς τή συγκατάθεσή μας, χωρίς νά έχουμε κάνει έμεις οι ίδιοι κάτι γιά τό όποιο έπρεπε νά αισθανόμαστε υπεύθυνοι. Καμία δυνατότητα άπόδρασης από τον άλλο, πού σέ αυτή τήν περίπτωση ήταν ένα άλλο ζώο.

Ποιά θέση αλήθεια καταλαμβάνουν παραδοσιακά τά ζώα έντός των πρακτικών φιλοξενίας; Σίγουρα σπάνια αυτή του φιλοξενούμενου. Τά ζώα, πού ως μή ανθρώπινα όντα, δέν έμπίπτουν έντός μιáς ήθικης τής φιλοξενίας, άντλούν τήν όποια «άξία» τους αναφορικά μέ τή φιλοξενία από τήν πραγματική ή συμβολική χρησιμότητά τους στά «σαρκο-φαλλογοκεντρικά» γεύματα φιλοξενίας. Τά ζώα συχνά «θυσιάζονται» στο βωμό τής φιλοξενίας, κυρίως μεταξύ άνδρων, όπως όταν, γιά παράδειγμα, ό Άβραάμ, κατά τή φιλοξενία των τριών άγγέλων, «έτρεξε στά βόδια, πήρε ένα μοσχάρι τρυφερό και καλό, τό έδωσε στον ύπηρέτη, κι εκείνος τό έτοίμασε στά γρήγορα» γιά νά τό άποθέσει στή συνέχεια, μαζί μέ γάλα και βούτυρο, μπροστά στους φιλοξενούμενους του (Γένεσις, 18:7-8).¹ Όπως παρατηρεί ό Ντερριντά στή συνέντευξη

1. Τά μεταφρασμένα άποσπάσματα τής Παλαιάς Διαθήκης άντλούνται από τήν ‘Αγία Γραφή (Παλαιά και Καινή Διαθήκη), Έλληνική Βιβλική Έταιρεία, Άθήνα, 1997.

του στόν Jean-Luc Nancy υπό τόν τίτλο «“Il faut bien manger” ou le calcul du sujet», τό ὑποκείμενο, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ὑποκειμένου τῆς φιλοξενίας –τό ὁποῖο κυριαρχεῖται ἀπό τό σχῆμα τῆς «ἀνδροπρεπούς δύναμης τοῦ ἐνήλικου ἀρσενικοῦ, τοῦ πατέρα, τοῦ συζύγου ἢ τοῦ ἀδελφοῦ»–, δέν ἀρκεῖται στό νά «θέλει ἀπλῶς νά κυριαρχήσει καί νά κατέχει τή φύση ἐνεργά. Στούς πολιτισμούς μας, δέχεται τή θυσία καί τρώει τή σάρκα». ² Ὅχι μόνο οἱ πρακτικές μας ἀλλά καί ὁ ἡγεμονικός λόγος τῆς δυτικῆς σκέψης ἢ τῶν θρησκειῶν, συμπεριλαμβανομένων τῶν πλέον πρωτότυπων μορφῶν πού αὐτός ὁ λόγος μπορεῖ νά λάβει σήμερα, γιά παράδειγμα, στόν Martin Heidegger ἢ στόν Emmanuel Lévinas, διέπονται ἀπό μιά «θυσιαστική δομή», ὑπό τήν ἔννοια ὅτι ἐπιτρέπουν τή θανάτωση τῶν ζῶων, χωρίς αὐτό νά θεωρεῖται ἔγκλημα.

Στό σεμινάριο τῆς 27ης Φεβρουαρίου 2002, πού περιλαμβάνεται στόν τόμο *Τό κτήνος-θηρίο καί ὁ κυρίαρχος*. Τόμος I (2001-2002) ³, ὁ Ντερριντά ἀνατρέχει στό ποίημα τοῦ Ντ.Χ. Λῶρενς (1885–1930) *Φίδι (Snake)*. Τό ἐρώτημα πού καθοδηγεῖ τήν ἀνάγνωση τοῦ συγκεκριμένου ποιήματος ἀφορᾶ τό κατά πόσο ἔχουμε (ὡς οἰκοδεσπότες) μιά ἠθική εὐθύνη ἀπέναντι στά ζῶα ἐν γένει. Ὁ Ντερριντά ἀναλύει τό ποίημα ὑπό τό βάρος τοῦ ἄβολου δισταγμοῦ τοῦ Λεβινάς νά ἀποδώσει στά ζῶα (ἄρα καί στό φίδι) ἕνα «πρόσωπο», καί κατ' ἐπέκταση νά καταστήσει τόν ἄνθρωπο ἠθικά ὑπεύθυνο ἀπέναντί τους. Στή φιλοσοφική γλώσσα τοῦ Λεβινάς, τό «πρόσωπο» (visage) ἀντιπροσωπεύει τή θεμελιώδη (ἀλλά ἀθεμελιώτη) ἠθική διάσταση τοῦ ἄλλου ἐντός τῆς διαπροσωπικῆς σχέσης. Σέ μιά συνέντευξή του τό 1986, ὅταν οἱ συνομιλητές του ρωτοῦν τόν Λεβινάς ἐάν τά ζῶα, πλὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἔχουν «πρόσωπο» –ὑπό τήν ξεχωριστή ἔννοια πού ὁ αὐτός δίνει στόν συγκεκριμένο ὄρο– τό μόνο πού εἶναι ἔτοιμος νά πεῖ εἶναι «δέν ξέρω»:

Ἐρώτηση: Σύμφωνα μέ τήν ἀνάλυσή σας, ἡ ἐντολή «οὐ φονεύσεις» ἀποκαλύπτεται ἀπό τό ἀνθρώπινο πρόσωπο. Δέν ἐκφράζεται ὅμως ἡ ἐντολή στό πρόσωπο ἑνός ζῶου ἐπίσης; Μπορεῖ ἕνα ζῶο νά θεωρηθεῖ ὡς ὁ ἄλλος πού πρέπει νά καλωσορίσουμε; Ἡ εἶναι ἀναγκαῖο νά κατέχει τή δυνατότητα τῆς ὁμιλίας γιά νά εἶναι «πρόσωπο» ὑπό τήν ἠθική ἔννοια;

2. J. Derrida, «“Il faut bien manger” ou le calcul du sujet», στοῦ ἰδίου, *Points de suspension: Entretiens*, Galilée, Παρίσι, 1992, σ. 295 (ἀγγλικά: “Eating Well” or the Calculation of the Subject” στοῦ ἰδίου, *Points: Interviews, 1974-1994*, μτφρ. Peter Connor & Avita Ronell, ἐπιμ. Elisabeth Weber, Stanford University Press, Στάνφορντ, 1995, σ. 281). [Οἱ μεταφράσεις ἀγγλικῶν καί γαλλικῶν ἀποσπασμάτων εἶναι δικές μου – ἐκτός ἂν ἀναφέρεται διαφορετικά στίς σημειώσεις.] Ὁ Ντερριντά θά συσχετίσει τήν ἀρνήση τῆς θεώρησης τῆς θανάτωσης τοῦ ζῶου ὡς φόνου μέ τή «βίαιη θέσμιση τοῦ “ποιός”» τοῦ ὑποκειμένου [στό ἴδιο, σ. 297 (ἀγγλ.: σ. 283)].

3. J. Derrida, *Séminaire La bête et le souverain*. Volume I (2001-2002), ἐπιμ. M. Lisse, M.-L. Mallet καί G. Michaud, Galilée, Παρίσι, 2008 (ἐφεξῆς *La bête*), (ἀγγλ.: *The Beast and the Sovereign*, vol. I, μτφρ. Geoffrey Bennington, The University of Chicago Press, Σικάγο & Λονδίνο, 2009, ἐφεξῆς *The Beast*).

Ἀπάντηση: Δέν μπορῶ νά πῶ σέ ποιά στιγμή ἔχετε τό δικαίωμα νά ἀποκαλεῖσθε «πρόσωπο». Τό ἀνθρώπινο πρόσωπο εἶναι ἀπολύτως διαφορετικό καί μόνο κατόπιν ἀνακαλύπτουμε τό πρόσωπο ἑνός ζώου. Δέν ξέρω ἐάν ἕνα φίδι ἔχει πρόσωπο. Δέν μπορῶ νά ἀπαντήσω αὐτήν τήν ἐρώτηση. Μιά πιό συγκεκριμένη ἀνάλυση ἀπαιτεῖται.⁴

Ἄ Ντερριντά ἀρχινᾶ τό σχολιασμό τοῦ ποιήματος ὡς ἐξῆς:

Μπορεῖ κάποιος νά ἀναρωτηθεῖ. Νά λοιπόν πού τό φίδι ἔχει μάτια, ἔχει μιά γλώσσα, ἔχει ἕνα κεφάλι κατά κάποιον τρόπο, ἔχει πρόσωπο; Τί γίνεται μέ τό πρόσωπο τοῦ φιδιοῦ; Καί εἶναι ὑπό τό βᾶρος αὐτοῦ τοῦ σοβαροῦ ποιητικοῦ ἐρωτήματος, κυρίως γιά τήν ἠθική τοῦ Λεβινάς, πού θέλησα νά σᾶς διαβάσω αὐτό τό κείμενο τοῦ Ντ. Χ. Λῶρενς, *Snake (La bête 317/The Beast 237-238)*.

Ἔνα ἀπό τά ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα τοῦ ποιήματος ἀφορᾶ τό γεγονός ὅτι δέν προσφέρει μιά ἐξιδανικευμένη κατασκευή τῆς μή ἀνθρώπινης πραγματικότητας, ἀλλά μιά συνάντηση τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ ζώου (τοῦ φιδιοῦ στήν προκειμένη περίπτωση) ὅπως θά μπορούσε νά λάβει χώρα ὄχι στό μῦθο⁵, ἀλλά στήν πραγματικότητα, σέ ὅλη τήν περιπλοκότητά της καί μέ τά παρεπόμενα προβλήματα καί τούς προβληματισμούς πού μποροῦν νά προκύψουν ἀπό αὐτήν.⁶ Γιά τόν Ντερριντά, τό ποίημα ἐγείρει μέ ἕναν παραδειγματικό τρόπο τό ἐρώτημα σχετικά μέ τό κατά πόσο μιά ἠθική ἢ μιά ἠθική ἐντολή «μᾶς ὑποχρεώνει μόνο ἀναφορικά μέ ἐκείνους σάν ἐμᾶς», τούς ὁμοίους μας, ὅπως, γιά παράδειγμα ὑπονοεῖ ἡ ἠθική τοῦ Λεβινάς, ἢ «μᾶς ὑποχρεώνει σέ σχέση μέ τόν καθένα, κάθε ἔμβιο ὄν, ἐπομένως ἀναφορικά καί μέ τό ζῶο» (*La bête 326/The Beast 244*). Εἶναι σημαντικό ὅτι ἐδῶ ὁ Ντερριντά ἀναφέρεται σέ μιά εὐθύνη πού «μᾶς ὑποχρεώνει σέ σχέση μέ τόν καθένα, κάθε ἔμβιο ὄν», καί ὄχι

4. E. Lévinas, "The Paradox of Morality: an Interview with Emmanuel Lévinas", μτφρ. Andrew Benjamin & Tamra Wright, στό Robert Bernasconi & David Wood (ἐπιμ.) *The Provocation of Lévinas: Rethinking the Other*, Routledge, Λονδίνο & Ν. Ὑόρκη, 1988, σσ. 171-172.

5. Ἀναφορικά μέ τίς μυθολογικές ἀναπαραστάσεις τῆς σχέσης ἀνθρώπου καί ζώων, γράφει ὁ Ντερριντά στό *Τό ζῶο πού ἄρα εἶμαι-ἀκολουθῶ*: «Ἐπρεπε κυρίως νά ἀποφευχθεῖ ὁ μῦθος. Τό μῦθευμα –γνωρίζουμε τήν ἱστορία του– παραμένει μιά ἀνθρωπόμορφη ἐξημέρωση, μιά ἠθικολογική καθυπόταξη, μιά ἐκμετάλλευση. Πάντα ἕνας λόγος τοῦ ἀνθρώπου, γιά τόν ἀνθρώπο· καί δὴ γιά τή ζωικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά γιά τόν ἀνθρώπο, καί στόν ἀνθρώπο (J. Derrida, *L'animal que donc je suis*, Galilée, Παρίσι, 2006, σ. 60) (ἀγγλ.: *The Animal That Therefore I Am*, μτφρ. David Wills, ἐπιμ. Marie-Louise Mallet, Fordham University Press, Νέα Ὑόρκη, 2008, σ. 37).

6. Ὅπως παρατηρεῖ ἡ A. Barcz: «Παρά τήν ἀναγνωρισμένη παράδοση ἀνθρωπόμορφων ζώων στους μῦθους, πού ὅπως στίς ἱστορίες τοῦ La Fontaine ἀπεικονίζονται κάποιες ἀνθρώπινες ιδιότητες, ἡ κατάσταση πού περιγράφεται στό ποίημα τοῦ Λῶρενς εἶναι διαφορετική ἐπειδή ἀποτελεῖ ἀναφορά σέ ἕνα πραγματικό ἄγριο πλάσμα πού ἔρχεται ξαφνικά νά πιεῖ λίγο νερό» (A. Barcz, "On D.H. Lawrence's *Snake* that Slips out of the Text: Derrida's Reading of the Poem", *Bmo Studies in English*, τόμ. 39, ἀρ. 1, 2013, σ. 172).

μόνο μέ τόν άνθρωπο ἢ μέ τό ζῶο. Αὐτό μᾶς ἐπιτρέπει νά θέσουμε ἐν τάχει τό ζήτημα τῆς ἠθικῆς εὐθύνης καί φιλοξενίας πρὸς τὰ φυτά. Σκύβοντας, γιά παράδειγμα, κάποιος νά ποτίσει τὰ φυτά του, ἀνακαλύπτει ἕναν ἀπρόσκλητο ἐπισκέπτη: ἕνα ἄλλο φυτό, τό πιό πιθανόν κάποιο ἀγριόχορτο πού ἔχει φυτρώσει δίπλα στήν ἀγαπημένη του γαρδένια. Γεμάτος ἀγάπη γιά τό φυτό του πού κινδυνεύει ἀπό τήν ἀπρόσμενη ἄφιξη καί ὕπαρξη κάποιου ἄλλου δίπλα του, τό πιό πιθανό εἶναι νά ξεριζώσει τό «παράσιτο» ἀποκαθιστώντας ἔτσι τήν τάξη στόν κήπο του, ἀλλά καί ἐπιτρέποντας στό «δικό του» φυτό νά ἀναπτυχθεῖ ἀνενόχλητα. Δέν παύει ὁμως νά ἔχει θυσιάσει μιᾶ ζωῆ, τῆ ζωῆ ἑνός ἀπρόσκλητου ἐπισκέπτη, ἔστω πρὸς χάρη τῆς ζωῆς ἢ τῆς εὐζωίας ἑνός ἄλλου φυτοῦ. Τό ἐρώτημα πού ἐγείρεται ἀφορᾶ τό κατά πόσο εἴμαστε ὑπεύθυνοι γιά τόν ἀπρόσκλητο ἐπισκέπτη μας ὅταν αὐτός δέν εἶναι ἕνας ἄλλος ἄνθρωπος ἢ ἕνα ζῶο, ἀλλά ἕνα φυτό. Μποροῦμε καί σέ αὐτή τήν περίπτωση νά ἀναγνωρίσουμε μιᾶ ἔκκληση τοῦ τύπου «οὐ φονεύσεις», ὅπως στήν περίπτωση τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου ἢ ἀκόμη σέ αὐτήν τοῦ ζώου; Τό φυτό ὁμως δέν ἔχει πρόσωπο, οὔτε γλώσσα. Ἐντούτοις, ἡ τρωτότητα δέν χρειάζεται κάποιο πρόσωπο ἢ γλώσσα γιά νά καταστῆ ἔκδηλη. Δέν ἀφορᾶ μόνο τόν ἄνθρωπο ἢ τό ζῶο, ἀλλά κάθε εἶδος ζωῆς. Ἡ ζωῆ συνεχῶς καθορίζεται ἀπό τήν ἀκατάπαυστη ἔκθεσή της στό θάνατο. Περισσότερο ἀπό τοὺς ἀνθρώπους ἢ τὰ ζῶα, ἡ ἀφιλοξενία πρὸς τὰ φυτά ἰσοῦται μέ τό θάνατό τους. Συνήθως, τὰ «φυτά» δέν μπορεῖ κάποιος νά τὰ διώξει χωρίς νά τοὺς ἀφαιρέσει τῆ ζωῆ. Ἡ καντιανή ἀπόφανση «Αὐτός μπορεῖ νά τόν ἐκδιώξει, ἂν τοῦτο δέν θά ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐξόντωσή του»⁷ σπάνια ἰσχύει στήν περίπτωση ἑνός φυτοῦ.

Ἀποφεύγοντας νά διατυπώσει ἠθικά ἐπιχειρήματα στή λεπτομερῆ ἀνάγνωσή του, ὁ Ντερριντά βρῖσκει ἐκφράσεις στό ποίημα τοῦ Λῶρενς (συμπεριλαμβανομένων σημαντικῶν μεταφορῶν) πού τοῦ ἐπιτρέπουν νά ὑποσκάψει μιάν ἀνθρωποκεντρική ὀπτική ἀναφορικά μέ τή σχέση ἀνθρώπου-ζώου, δηλαδή, πού τοῦ ἐπιτρέπουν νά προβεῖ στή διάβαση τοῦ ἐδραίου συνόρου ἀνάμεσα στόν κυρίαρχο ἄνθρωπο καί στό ζῶο. Κάτι πού ὑποδηλώνει μιᾶ φιλόξενη σκέψη ἀπέναντι στό(ν) ἄλλο, στό ζῶο ἐν προκειμένῳ. Ἔτσι, ὁ Ντερριντά θά δηλώσει στήν ἀρχή τοῦ σεμιναρίου ὅτι τό συγκεκριμένο ποίημα «ἀφορᾶ σχεδόν τὰ πάντα πού ἔχουμε προσεγγίσει ἄμεσα ἢ ἔμμεσα» ἀναφορικά μέ τίς σχέσεις «μεταξύ αὐτοῦ πού ἀποκαλοῦμε ἄνθρωπο καί ζῶο» (*La bête* 316/*The Beast* 236).

Σύμφωνα μέ τό ποίημα, τό ὅποιο εἶναι γραμμένο σέ πρῶτο πρόσωπο, ὅταν

7. Στό «Τρίτο ὀριστικό ἄρθρο γιά τήν αἰώνια εἰρήνη», ὁ Immanuel Kant ἀναφέρεται στό δικαίωμα ἑνός ξένου νά μὴν τυγχάνει ἐχθρικής μεταχείρισης κατά τήν ἄφιξή του στό ἔδαφος ἑνός ἄλλου. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ οἰκοδεσπότης μπορεῖ νά τόν ἐκδιώξει στό βαθμό πού κάτι τέτοιο δέν θά ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐξόντωσή του (I. Kant, *Πρὸς τήν αἰώνια εἰρήνη* Ἔνα φιλοσοφικό σχέδιασμα, μτφρ.-εἰσαγωγή-σχόλια Κωνσταντῖνος Σαργέντης, ἐπιστημ. θεώρηση Γιώργος Ξηροπαίδης, Πόλις, Ἀθήνα, 2006, σ. 81).

ὁ ἀφηγητής πηγαίνει μέ τή στάμνα νά φέρει νερό ἀπό τή στέρνα του «μιά καυτή, καυτή μέρα» (“*On a hot, hot day*”), βρίσκει ἕνα φίδι νά ἔχει ἔρθει πρὶν ἀπό αὐτόν νά πιεῖ νερό. Μπροστά στή θεά τοῦ ἀναπάντεχου ἐπισκέπτη, ὁ ἄνδρας κοντοστεκεται καί περιμένει: «Μά ἔπρεπε νά περιμένω, ἔπρεπε νά σταθῶ καί νά περιμένω, καθὼς στή γούρνα ἦταν ἐκεῖ πρὶν ἀπό μένα» (“*And must wait, must stand and wait, for there he was at the trough before me*”). Στήν ἀνάγνωσή του ὁ Ντερριντά θά ἐκμεταλλεῖται τήν ἀμφισημία τῆς πρότασης “*he was at the trough before me*”, πού μπορεῖ νά σημαίνει ὅτι ὁ ἄλλος ἦταν στή γούρνα πρὶν ἀπό ἐμένα, δηλαδή ὅτι ἦλθε στή γούρνα πρῶτος, ὅσο καί ὅτι ἦταν ἐκεῖ μπροστά μου, ἀντικρίζοντάς με, σέ μιά πρόσωπο μέ πρόσωπο σχέση, κάτι πού μᾶς φέρνει ἀντιμέτωπους μέ τή λεβινασιακή ἠθική προβληματική καί τό κατά πόσο τό φίδι μπορεῖ νά ἔχει πρόσωπο. Ἡ φράση «ἦταν ἐκεῖ [...] πρὶν ἀπό ἐμένα» θά μπορούσε νά σημαίνει ἐπίσης ὅτι ἦταν ἐκεῖ στόν κόσμο πρὶν ἀπό μένα, πρὶν ἀπό τά ἀνθρώπινα ὄντα, ὅπως μᾶς λέει ἡ Βίβλος. Ὁ Ντερριντά ἐκλαμβάνει αὐτήν τή σκηνή τῆς συνάντησης ὡς μιά κατεξοχήν σκηνή φιλοξενίας. Ὁ ἄνδρας περιμένει ἀπό σεβασμό γιά τόν ἄλλο, τόσο ἐπειδὴ ἦταν ἐκεῖ πρῶτος, ἀλλά καί ἐπειδὴ ὁ ἄλλος εἶναι ἕνας φιλοξενούμενος:

Εἶναι ἐπομένως ἕνας φιλοξενούμενος: αὐτή εἶναι μιά κλασική σκηνή, μιά κλασική βιβλική σκηνή, μιά κλασική μεσανατολική σκηνή. Συμβαίνει κοντά σέ μιά ὑδάτινη πηγῆ, ἡ σκηνή τῆς φιλοξενίας λαμβάνει χώρα κοντά σέ μιά ὑδάτινη πηγῆ, σέ μιά ὄαση ἢ πλησίον ἑνός πηγαδιοῦ, καί τό ἐρώτημα τῆς φιλοξενίας τίθεται ὡς πρός τό νερό, ὡς πρός τή διάθεση τῶν ὑδάτινων πόρων (*La bête* 240-241/*The Beast* 321).

Ἡ προσφορά πόσιμου νεροῦ ἀποτελεῖ θεμελιώδη πράξη φιλοξενίας. Συνήθως τό πρῶτο πράγμα πού προσφέρεται σέ ἕναν ἐπισκέπτη εἶναι ἕνα ποτήρι νερό. Ἐπίσης, τό νά ἐπιτρέπεται κανεῖς στόν ἐπισκέπτη του νά πίνει πρῶτος ἀπό μιά γούρνα σημαίνει ἐπίσης ὅτι τό νερό του εἶναι περισσότερο καθαρό σέ σχέση μέ αὐτό πού θά πιεῖ ὁ ἐπόμενος. Στό παραπάνω παράθεμα εἶναι ἐμφανής ἡ ἀναφορά πού κάνει ὁ Ντερριντά στήν πηγῆ ἀπό τήν ὁποία ἀντλήσε νερό ἡ Ρεβέκκα προκειμένου νά τό προσφέρει στόν ἀπεσταλμένο δούλο τοῦ Ἀβραάμ, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀφίχθῃ στή Μεσοποταμία γιά νά ἀναζητήσει σύζυγο γιά τόν Ἰσαάκ κατά παραγγελία τοῦ πατέρα του. Στήν παράκληση τοῦ ἄγνωστου ξένου νά τοῦ δώσει νερό («*Ἐφίση με νά πιῶ λίγο νερό ἀπ' τό σταμνί σου*»), ἡ Ρεβέκκα ἀπάντησε καταφατικά:

«Πιες, κύριέ μου». Καί πρόθυμα κατέβασε τό σταμνί πού κρατοῦσε καί τοῦ ἔδωσε νά πιεῖ. Ὅταν πιά εἶχε πιεῖ ἀρκετά, τοῦ εἶπε: «Θά φέρω νερό καί γιά τίς καμήλες σου νά πιοῦν, νά ξεδιψάσουν». Ἐτρεξε, ἄδειασε τό σταμνί τῆς στήν ποτίστρα, καί πήγε πίσω στήν πηγῆ νά πάρει νερό γιά ὄλες τίς καμήλες (Γένεσις, 24:18-19, ὁ.π.).

Ἡ Ρεβέκκα ὄχι μόνο προσέφερε νερό στὸν ξένο ἀλλὰ πότισε καὶ ὅλες τὶς καμῆλες τοῦ χωρὶς νὰ τὶς ἔχει ζητηθεῖ κάτι τέτοιο. Ὅχι μόνο αὐτὸς ἀλλὰ καὶ τὰ ζῶα τοῦ ἔπρεπε νὰ ξεδιψάσουν. Ὅπως σχολιάζει ἡ Judith Still: «Αὐτὸ ἔχει φυσικά πρακτικὸ νόημα, καὶ εἶναι πρὸς ὄφελος τοῦ ταξιδευτῆ. Ἐντούτοις, ἐλλείπει ὅποιασδήποτε ἐνδειξης στοῦ κείμενο τῆς Γενέσεως, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι δείχνει φιλοξενία στὰ ζῶα ἐπίσης».⁸

Ἐπιπλέον, τὸ νὰ πιεῖ κάποιος νερό μπορεῖ νὰ σημαίνει τὴ διαφορὰ μεταξύ ζωῆς καὶ θανάτου σέ μιὰ ἔρημο – καὶ ἐνῶ τὸ βιβλικὸ πλαίσιο στοῦ ὁποῖο ὁ Ντερριντὰ ἀναφέρεται εἶναι αὐτὸ μιᾶς ἀρχαίας ἱστορίας, τὰ ἀποθέματα νεροῦ, ἡ ἔλλειψη νεροῦ καὶ ἡ ἀσφάλεια τοῦ νεροῦ ἀποτελοῦν σήμερα ἓνα πρόβλημα παγκόσμιας κλίμακας. Ἡ «γούρνα» δέν εἶναι ἓνα συνηθισμένο μέρος, ἀλλὰ εἶναι ἀντικείμενο ἐπιθυμίας, καὶ ὡς τέτοιο μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει πεδίο κυριαρχίας, καὶ κατ' ἐπέκταση συρράξεων, μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ οἰκοσυστήματος.⁹

Ἡ χρησιμοποίηση ἀπὸ τὸν Λῶρενς τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας “he” γιὰ τὸ φίδι, ἀντὶ τοῦ “it”, φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος πρόκλησης, μιᾶς καὶ ἔρχεται σέ διάσταση μὲ τὴν ἀπόσταση πού οἱ ἄνθρωποι συνήθως κρατοῦν ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο ἔρπετό, λόγω τοῦ φόβου ἢ τῆς ἀποστροφῆς πού αἰσθάνονται στὴ θέα του. Ἡ σχέση τῶν ἀνθρώπων μὲ τὰ φίδια εἶναι ἀπολύτως διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴ πού διατηροῦν μὲ τὰ ἐξημερωμένα ζῶα, ἢ μὲ εἶδη ζῶων μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι περισσότερο ἐξοικειωμένοι. Τὸ φίδι παρουσιάζεται στοῦ ποιήμα ὡς «κάποιος» (“someone”), ὡς ἓνα ἄτομο, μιὰ ξεχωριστὴ ὑπαρξη, πού ὡς τέτοιο ἔχει τὴ δική του ἄποψη γιὰ τὰ πράγματα, τὸν δικό του συγκεκριμένο τρόπο πού βλέπει τὸν ἄνδρα, καὶ ὅλα αὐτὰ δέν μποροῦν παρά νὰ παραμένουν ἄγνωστα, ἀπρόσιτα στὸν ἀνθρωπο-ἀφηγητῆ. Τί μπορεῖ νὰ σκέφτεται τὸ φίδι ὅταν πίνει νερό, λίγο πρὶν σηκῶσει τὸ κεφάλι του γιὰ νὰ τὸν κοιτάξει; Πλὴν τῶν φυσικῶν τοῦ χαρακτηριστικῶν (τὸ χρῶμα του, τὸ μῆκος του κλπ.), τὰ μόνον πράγματα πού γνωρίζει ὁ ἄνδρας γι' αὐτὸ ἀφοροῦν τὰ φίδια ἐν γένει, ὡς ἓνα ὀρισμένο ζωικὸ εἶδος (γιὰ παράδειγμα, ὅτι κάποια φίδια εἶναι δηλητηριώδη κλπ.). Δέν γνωρίζει ὅμως ἀπολύτως τίποτα γιὰ τὸ συγκεκριμένο φίδι (γιὰ παράδειγμα δέν γνωρίζει ἀπολύτως τίποτα γιὰ τὸ πῶς αὐτὸ αἰσθάνεται μπροστὰ του, ποιές μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ προθέσεις του κλπ.). Τὸ φίδι εἶναι καὶ παραμένει παντελῶς ἄλλος.

«Κάποιος ἦταν πρὶν ἀπὸ μένα στὴ γούρνα μου./ Κι ἐγώ, ὡς ἓνας δεῦτερος ἐλθὼν, νὰ περιμένω» (“Someone was before me at my water-trough./ And I, like a

8. J. Still, *Derrida and Hospitality: Theory and Practice*, Edinburg University Press, Ἐδιμβούργο, 2010, σ. 245.

9. Οἱ διευθετήσεις τῶν ὑδάτινων πόρων σήμερα δέν ἀποτελοῦν ὑπόθεση πού ἀφορᾶ ἀποκλειστικά τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ τὸ οἰκοσύστημα ἐν γένει. Παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ ἐκτροπὴ τοῦ Ἄχελώου καὶ οἱ ἀντιδράσεις πού αὐτὴ ἔχει προκαλεῖ ἀναφορικά μὲ τὶς περιβαλλοντολογικὲς ἐπιπτώσεις του.

second comer, waiting). Η έκφραση «δεύτερος έλθών» (“*second comer*”) δέν σχετίζεται, σύμφωνα μέ τόν Ντερριντά, όπως είπώθηκε παραπάνω, μόνο μέ τήν ύστερόχρονη έλευση του άλλου (δηλαδή, του άνδρα που έφτασε μετά τό φίδι στή γούρνα), αλλά επίσης μέ τό γεγονός, ότι στήν ήθική μου σχέση μέ τόν “Άλλο, ό “Άλλος προηγείται κι εγώ «έπομαι» («*Je viens après*»), και επίσης μέ τό ότι προέλευση τής ευθύνης μου για τόν “Άλλο δέν είναι ό έαυτός μου, αλλά ό ίδιος ό “Άλλος. Στή σχέση μου μέ τόν άλλο, εγώ είμαι ένας «δεύτερος έλθών». Έντός αυτού του πλαισίου, ό Ντερριντά άνακαλεί τόν ισχυρισμό του Λεβινάς ότι ή ήθική αρχίζει μέ ένα «Μετά από έσάς!» («*Après vous!*»)¹⁰:

Τό πρώτο σημάδι σεβασμού για τόν άλλο είναι τό «μετά από έσάς». Αυτό δέν σημαίνει άπλως κάτι σαν «περάστε πριν από έμένα» μπροστά στήν πόρτα του άνελκυστήρα κλπ., σημαίνει «έρχομαι μετά από έσάς» και έρχομαι στον έαυτό μου, στήν ευθύνη μου ως εγώ, υπό κάποια έννοια, μόνο από τόν άλλο. Ό άλλος είναι εκεί πριν [*avant*] από έμένα, και λαμβάνω τή διαταγή από τόν άλλο που προηγείται. Αυτή είναι ή κατάσταση μπροστά [*devant*] στον άλλο, και όχι μόνο προηγείται σε σχέση μέ έμένα [*rasse devant moi*], πρέπει νά προηγείται, αλλά είναι εκεί πριν από έμένα. Έτσι λέω «Μετά από έσάς», και είναι ή πρώτη άπεύθυνσή μου στον άλλο ως άλλο (*La bête* 318-319/*The Beast* 238-239).

Ό Ντερριντά έξηγει στή συνέχεια ότι ή ήθική μας ευθύνη άπέναντι στον άλλο δέν μπορεί νά έξαρτάται από τό ποιός είναι ό άλλος, άνθρωπος ή ζώο:

[...] ή ήθικότητα, ή ήθική, ή σχέση μέ τόν άλλον, δέν είναι μόνο νά έρχεσαι μετά τόν άλλον, νά έξυπηρετείσαι μετά τόν άλλον, είναι νά έρχεσαι μετά τόν άλλον όποιοσδήποτε κι άν είναι αυτός, πριν άκόμη μάθουμε ποιός είναι, ποιό είναι τό αξίωμά του, ή αξία του, ή κοινωνική του θέση, μέ άλλα λόγια, μετά τόν άλλον ως τόν πρώτο έλθόντα [*le premier venu*]. Όφείλω νά σεβαστώ τόν πρώτο έλθόντα, όποιος και νά ναι (*La bête* 319/*The Beast* 239).

Η άναφορά του Λώρενς στον τρόπο μέ τόν όποιο τό φίδι άνύψωσε τό κεφάλι του («Σήκωσε τό κεφάλι του από τήν πόση του, όπως κάνουν τά μωσχάρια, / Μέ κοίταξε άφηρημένα, όπως τά μωσχάρια σαν πίνουν νερό») (“*He lifted his head from his drinking, as cattle do, / And looked at me vaguely, as drinking cattle do*”) χρησιμοποιεί μιά μεταφορά για νά κάνει μιά σύνδεση

10. Στο διάλόγο του μέ τόν Philippe Nemo υπό τόν τίτλο *Ηθική και άπειρο* (1981), ό Λεβινάς προβάγει στήν έξής παρατήρηση: «[...] ό τρόπος που μόλις άνέλυσα τό πρόσωπο, μέ τή δεσποτεία του άλλου και τή φτώχεια του, μέ τήν ύποταγή μου και τόν πλούτο μου, είναι πρωταρχικός. Είναι τό προαπαιτούμενο όλων των ανθρώπινων σχέσεων. “Αν δέν ίσχυε, δέν θά λέγαμε καν μπροστά σε μάν άνοιχτή είσοδο: “Περάστε, Κύριε!” [“Après vous, Monsieur!”] Ούσιαστικά αυτό που επιχειρήσα νά αναλύσω είναι ένα καταγωγικό “Περάστε, Κύριε!”» (Ε. Λεβινάς, *Ηθική και άπειρο. Διάλογοι μέ τόν Φίλιπ Νεμό*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Ίνδικτος, Αθήνα, 2007, σ. 58).

πού μᾶς ὑπενθυμίζει ἐπίσης αὐτό πού θεωρεῖται συνήθως ὡς διαφορὰ μεταξύ τῶν φιλειρηνικῶν ἐξημερωμένων βοοειδῶν, πού, καθὼς ἀνατρέφονται πρὸς κατανάλωση, ὑπάγονται στὸ νόμο τοῦ οἴκου (οἶκο-νομία) καὶ ἐπιτρέπεται νά πιοῦν τὸ νερό του, καὶ τὸ ἐκτός οἶκο-νομίας ζῶο, αὐτό πού δέν ὑπάγεται στὴν κυριότητα τοῦ οἰκοδεσπότη, πού δέν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ οἴκου του, τὸν παρεῖσακτο ξένο, τὸν πιθανὰ ἐπικίνδυνο ἐχθρό (π.χ. τὸ φίδι ἢ τὰ «ἐνοχλητικά» ἔντομα), πού ὡς τέτοιο μπορεῖ νά φονευθεῖ ἀνά πάσα στιγμή. Ἀπὸ μιὰ ἄλλη ὀπτική, ὁ τρόπος πού τὸ φίδι κοιτᾷ τὸν ἄνδρα, «ὅπως τὰ μοσχάρια», φαίνεται νά χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἴδια ἀφέλεια πού ἐπιδεικνύει τὸ βλέμμα τοῦ ἐξημερωμένου μοσχαριου¹¹ μπροστὰ στὸν ἄνθρωπο, ἀνίκανο νά ἀντιληφθεῖ τὸ θάνατο πού παραμονεύει ἐντὸς τῆς χειρονομίας τοῦ ἀπλώματος τοῦ χεριοῦ, τῆς ἴδιας ἐκείνης χειρονομίας πού προσφέρει στὸ ζῶο φαγητό. Ὅπως παρατηρεῖ ἡ Ἄννα Μπάρκζ: «Τὸ βλέμμα του στερεῖται κρυμμένου νοήματος ἐπειδὴ ἔτσι μοιάζουν τὰ ζῶα ὅταν δέν προβλέπουν αὐτό πού τὰ περιμένει».¹² Ἔτσι, τὸ φίδι δέν ἐπιχείρησε νά δραπετεύσει ἀλλὰ ἔσκυψε καὶ ἤπιε λίγο ἀκόμη («*And stooped and drank a little more*»). Ἡ ἀναφορά τοῦ ποιήματος στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ φίδι κοιτάξε τὸν ἄνδρα («*Μέ κοιτάξε ἀφηρημένα*»), ἔρχεται σέ ἀντιδιαστολή μὲ τὴ συστηματικὴ σιωπὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου ἀναφορικά μὲ τὸ βλέμμα τοῦ ζῶου. Στὸ *Τὸ ζῶο πού ἄρα εἶμαι-ἀκολουθῶ*, ὁ Ντερριντά παρατηρεῖ ὅτι γιὰ διανοητές, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ Descartes, ὁ Κάντ, ὁ Χάιντεγκερ, ὁ Lacan καὶ ὁ Λεβινάς, «[ἡ] ἐμπειρία τοῦ βλέποντος ζῶου, τοῦ ζῶου πού τοὺς κοιτάζει, δέν ἔχει ληφθεῖ ὑπόψη στὴ φιλοσοφικὴ ἢ θεωρητικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ λόγου τους».¹³ Αὐτό πού ξεχνᾷ ἡ φιλοσοφία εἶναι ὅτι τὰ ζῶα ὄχι μόνο μποροῦν νά κοιτάζονται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ μποροῦν νά τοὺς κοιτάζουν ἐπίσης. Τὸ ζῶο, ὅπως τὸ φίδι στὸ ποίημα τοῦ Λῶρενς, «ἔχει τὴν ἀποψὴ του γιὰ μένα. Τὴν ἀποψὴ τοῦ ἀπολύτως ἄλλου [...]»¹⁴

Ἐντούτοις, στὸ ποίημα, ὁ ἄνδρας-ἀφηγητὴς βασανίζεται ἀπὸ τὴ φωνὴ τῆς διαπαιδαγώγησής του πού τοῦ λέει νά τὸ σκοτώσει, διότι τὸ φίδι εἶναι χρυσαφί, καὶ τὰ χρυσαφιά φίδια στὴ Σικελία εἶναι δηλητηριώδη, σέ ἀντιδιαστολή μὲ τὰ μαῦρα πού εἶναι ἀθῶα (μιὰ ἀντιστροφὴ τοῦ δυτικοῦ κλισέ) («*The voice of*

11. Γιὰ τὴν Ἄννα Μπάρκζ, «Ἡ λέξη “βοοειδῆ” [“cattle”] ἔχει ἐπίσης σχέση μὲ τὴν τρωτότητα – θανατώνονται γιὰ τροφὴ ἀπὸ ἀνθρώπινη ἰδιοτροπία καὶ δέν ὑπάρχει καμία αἴσθησις ἐνοχῆς ἢ ἠθικῆς εὐθύνης» (A. Barcz, “On D.H. Lawrence’s *Snake that Slips out of the Text...*”, ὁ.π., σ. 173). Δέν μποροῦμε νά μὴ θυμηθοῦμε ἐδῶ τὴν ταινία τοῦ Sergei Eisenstein, *Ἡ ἀπεργία* (1924), στὴν ὁποία οἱ σκηνές τῆς τελικῆς ἐπίθεσης τοῦ στρατοῦ στοὺς ἀπεργοὺς ἀντιπαραβάλλονται μὲ ἐκείνες τῆς σφαγῆς μοσχαριῶν στὸ σφαγεῖο ὅπου κοφτερά μαχαίρια ἀνοίγουν τίς καρωτίδες τῶν ζῶων πού βλέπουν ἔντρομα τὸ τέλος τους νά θθάνει μέσα στὴν ὁδὸν.

12. A. Barcz, “On D.H. Lawrence’s *Snake that Slips out of the Text...*”, ὁ.π., σ. 173.

13. J. Derrida, *L’animal que donc je suis*, ὁ.π., σ. 32 (ἀγγλ.: *The Animal That Therefore I Am*, ὁ.π., σ. 14).

14. Στὸ ἴδιο, σ. 28 (ἀγγλ.: σ. 11).

my education said to me/ He must be killed./ For in Sicily the black, black snakes are innocent, the gold are venomous”). Ός πηγή βίας, ή φωνή τής διαπαιδαγωγώγησής του τόν παροτρύνει νά σκοτώσει τό φίδι, παρόλο πού δέν βρίσκεται σέ άμεσο κίνδυνο. Η διαπαιδαγωγώγησ η αναπαράγει τήν ήθικολογική και ώφελιμιστική ταξινομική καθυπόταξη τών ζώων (π.χ., σέ «καλόβουλα» και «κακόβουλα»¹⁵ ή σέ χρήσιμα και μή χρήσιμα) πού διεπεί και έλέγχει τή ροή βίας πρós τά ζώα, πάντα βέβαια υπό τό πρίσμα τής ανθρώπινης ύπεροχής και κυριαρχίας. Τό ίδιο μοντέλο διεπεί άλλωστε τήν ανθρώπινη φιλοξενία πρós τά ζώα (γιά παράδειγμα, οικόσιτα *versus* άνεξημέρωτα, παράσιτα). Άντίστοιχα ταξινομικά μοντέλα έλέγχουν τή φιλοξενία μεταξύ τών ανθρώπων (γιά παράδειγμα, ό χρήσιμος τουρίστας ή ό *Gastarbeiter* σέ αντιδιαστολή μέ τόν άπρόσκλητο μετανάστη ή τόν πρόσφυγα). Η «φωνή τής διαπαιδαγωγώγησής» γνωρίζει μέσω αύτής τής ταξινομικής καθυπόταξης πότε και γιά ποιούς όφείλει νά μάς φωνάξει: «Πρέπει νά θανατωθεί» (“*He must be killed*”) – έστω μόνο γιά καθαρά προληπτικούς λόγους, καθότι, γιά τή διαπαιδαγωγώγησ η ή όποία καλλιεργεί τή φρόνησ η: «ούδέν ρίσκο έπιτρέπεται». Άλλά ταξινόμησ η σημαίνει έπίσης γενίκευσ η: «Η φωνή τής διαπαιδαγωγώγησής μου μου ’πε/ Πρέπει νά θανατωθεί./ Γιατί στή Σικελία, τά μαύρα φίδια είναι άκακα, τά χρυσαφιά φαρμακερά». Τά χρυσαφιά φίδια είναι δηλητηριώδη, άρα επικίνδυνα. Μπορεί όμως μιά τέτοια γενίκευσ η νά είναι δίκαιη μέ τό συγκεκριμένο φίδι, στήν άπόλυτη ένικότητά του, πού λίγο πρίν είχε σηκώσει τό κεφάλι του γιά νά κοιτάξει «άφηρημένα» τόν άνδρα και νά συνεχίσει άμέσως μετά τήν πόση του; Ποιές νά ήταν άραγε οι προθέσεις αύτου του «παντελώς άλλου», τόν όποιο ή φωνή τής εκπαίδευσης είχε καταστήσει ήδη ένοχο διευκολύνοντας έτσι τήν έξολόθρευσ η του; Δέν όφείλουμε νά σεβαστούμε τήν ένικότητά του (μιά ένικότητα γιά τήν όποια μπορεί νά μή γνωρίζουμε άπολύτως τίποτα), άκόμη κι άν σέ ένα γενικό έπίπεδο δέν μπορούμε νά αποκλείσουμε τήν πιθανότητα νά είναι ένας δυνάμει επικίνδυνος έπισκέπτης; Κι άν δέν είναι; Ό σεβασμός τής ένικότητας του άλλου δέν επιτάσσει νά έγκαταλείψουμε τό γενικό, έστω και άν είναι άνάγκη νά ύπάρξει έν τέλει μιά συναλλαγή μεταξύ τών δύο; Έπιπλέον, μπορούμε νά κλείνουμε τήν πόρτα στόν άλλο μόνο και μόνο έπειδή ύπάρχει ή άόριστη πιθανότητα νά είναι επικίνδυνος; Άλλωστε, πολλά έγκλήματα ή πράξεις βίας δέν συμβαίνουν μεταξύ γνωστών;

Άλλες φωνές του λένε ότι, εάν ήταν άνδρας, θά έπαιρνε ένα ραβδί γιά νά συνθλίψει τό φίδι (“*And voices in me said, If you were a man/ You would take a stick and break him now, and finish him off*”). Οι φωνές τόν παρωθούν νά αποδείξει τόν άνδρισμό του: («εάν ήσουν άνδρας»). Η συνάντησ η του μέ έναν αναπάντεχο έπισκέπτη έπισκιαζεται από τίς φωνές πού τόν καλούν νά συμπεριφερθεί ως

15. «Άπ’ όλα τά ζώα του άγρου, πού είχε δημιουργήσει ό Κύριος ό Θεός, τό φίδι ήταν τό πιό πανούργο», Γένεσις (3:1), δ.π.

«άνδρας», ως κυρίαρχος, ως αληθινός κύριος του οίκου του. Δέν θά πρέπει νά μᾶς διαφεύγει τό γεγονός ὅτι ἡ συνάντηση εἶναι μεταξύ ἑνός ἀνδρα καί ἑνός φιδιού, πού δηλώνεται μέ τήν προσωπική ἀντωνυμία “he”, πράγμα πού μᾶς φέρνει ἀντιμέτωπους μέ τό ζήτημα τῆς ἔμφυλης διαφορᾶς. Τί θά γινόταν ἂν στή θέση τοῦ ἀνδρα ἦταν μιά γυναίκα, ἡ ὁποία ἐκ τῶν πραγμάτων δέν θά καλοῦνταν νά ἀποδείξει τόν «ἀνδρισμό» τῆς; Ἀντίστοιχα, ἂν τό φίδι ἦταν “she”; Κατά ἐνδιαφέροντα τρόπο, ὁ Ντερριντά τελειώνει τό συγκεκριμένο σεμινάριο μέ τήν ἐξῆς φράση: «Καί δέν ὑπάρχει γυναίκα ἐδῶ, καμία γυναίκα, μόνο ἕνας ἀνδρας κι ἕνα φίδι» (*La bête* 329/*The Beast* 246). Κατ’ αὐτό τόν τρόπο, ὁ Ντερριντά φαίνεται νά ἐπισημαίνει τήν ἀπουσία γυναίκας ἀπό μιάν ἀκόμη σκηνή φιλοξενίας, καθόσον αὐτή διαδραματίζεται ἀποκλειστικά μεταξὺ ἑνός ἀνδρα καί ἑνός φιδιού, τό ὁποῖο, ὅπως ἔχει ἤδη εἰπωθεῖ, προσδιορίζεται ἀπό τήν ἀρσενική προσωπική ἀντωνυμία “he”. Ἡ Ἄννα Μπάρκζ σχολιάζει τή μᾶλλον σιβυλλική παρατήρηση τοῦ Ντερριντά, προσκομίζοντας μιά ἄλλη ἐκδοχή:

Τά λόγια τοῦ Ντερριντά μποροῦν ἐπίσης νά καταδείξουν ὅτι ἡ ἀρσενική ὀπτική καί ἡ συνακόλουθη ἰδεολογία τῆς ἀνδρικής κυριαρχίας πάνω στή φύση εἶναι ἰδιαίτερα δεσπόζουσες στόν πολιτισμό μας καί αὐτό πού ἀπαιτεῖται εἶναι ἡ εἰσαγωγή τοῦ γυναικείου [feminine], ὡς τοῦ ἐλλείποντος μέρους, στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀπαντοῦμε εἰδικότερα στή βία. Ἡ κουλτούρα, ἐν γένει, δέν ἀπαιτεῖ μιά γυναίκα νά σκοτώνει, ἀλλά νά γεννᾷ. Ὁ ρόλος τοῦ φόνου ἔχει ἐπιβληθεῖ στόν ἀνδρα γιά πολύ καιρό. Εἶναι αὐτός, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, πού κυνηγᾷ καί σκοτώνει.¹⁶

Τό ποίημα συνεχίζει μέ τόν ἀνδρα-ἀφηγητή νά αισθάνεται τιμημένος ἀπό τό φιλοξενούμενό του: «Μά πρέπει νά ὁμολογήσω πόσο πολύ μοῦ ἄρεσε/ Πόσο εὐτυχῆς ἦμουν πού ἔχε ἔρθει σάν ἀθόρυβος καλεσμένος, νά πιεῖ νερό ἀπό τή γούρνα μου) (“But must I confess how I liked him./ How glad I was he had come like a guest in quite, to drink at my water-trough”). Ὅπως γράφει ὁ Ντερριντά:

[...] ἐδῶ ὁ οἰκοδεσπότης (host) αισθάνεται τιμώμενος ἀπό τό φιλοξενούμενο (guest), ἀπό αὐτόν πού ἔρχεται, πού εἶναι ὁ πρῶτος ἐλθών. Εἶναι τιμώμενος, αὐτή εἶναι ἡ πρώτη ἐμπειρία, τό πρῶτο συναίσθημα [affect]. Εἶναι ἐκεῖ, εἶναι ἐκεῖ μαζί μου, μπροστά μου, πρῖν ἀπό μένα, καί τοῦ εἶμαι εὐγνώμων. Ὅτι ὑπάρχει γιά μένα καί εἶμαι τιμώμενος [je suis honoré] (*La bête* 322/*The Beast* 241).

Καθώς ὁμως τό φίδι ἀπομακρύνεται, λίγο πρῖν χαθεῖ «σέ ἐκείνη τήν ἀπεχθῆ τρύπα» (“into that dreadful hole”), ὁ ἀφηγητής ἀποθέτει στό ἔδαφος τή στάμνα του, σηκώνει ἕνα «βαρὺ κούτσουρο» (“a clumsy log”) καί τό ἐκτοξεύει

16. A. Barcz, “On D.H. Lawrence’s *Snake* that Slips out of the Text...”, ὁ.π., σ. 176.

πρός τή μεριά του φιδιού, χωρίς μάλλον νά τό σκοτώσει: «Δέν τόν χτύπησε, νομίζω» (“I think it did not hit him”). Μέσω τής χρήσης βίας ό άνδρας έρχεται νά έπαναβεβαιώσει τή θέση του ως άρχων και κύριος τής φύσης, άπέναντι sé ένα άνεξημέρωτο, άνυπότακτο έρπετό πού είχε εισβάλει στην επικράτειά του (τόν κήπο ή τό κτήμα του) και τό όποιο συνέχιζε νά πίνει από τό νερό του άκόμη κι όταν είχε άντιληφθεί τήν παρουσία του, άφηφώντας κατ’ αυτό τόν τρόπο τή βιβλική δύναμη-έξουσία πού ό άνθρωπος έχει πάνω στά πλάσματα τής γής, συμπεριλαμβανομένων τών έρπετών. Άς θυμηθούμε τόν τρόπο μέ τόν όποιο ή Γένεσις καθιστά τόν άνθρωπο κυρίαρχο κάθε ζωντανού πλάσματος «έπί τής Γής»:

Μετά είπε ό Θεός: «Άς φτιάξουμε τόν άνθρωπο σύμφωνα μέ τήν εικόνα τή δική μας και τήν όμοίωση, κι άς έξουσιάζει [άρχέτωσαν] στής θάλασσας τά ψάρια, στού ούρανού τά πτηνά, στά ζώα και γενικά σ’ όλη τή γή και στά έρπετά πού séρνονται πάνω σ’ αύτήν». Δημιούργησε, λοιπόν, ό Θεός τόν άνθρωπο σύμφωνα μέ τή δική του τήν εικόνα, «κατ’ εικόνα θεού» τόν δημιούργησε, τούς δημιούργησε άντρα και γυναίκα. Τούς ελόγησε και τούς είπε: «Νά κάνετε πολλά παιδιά, ώστε νά πολλαπλασιαστείτε, νά γεμίσετε [κατακυριεύσατε] τή γή και νά κυριαρχήσετε [άρχετε] σ’ αύτήν. Νά έξουσιάσετε στής θάλασσας τά ψάρια, στού ούρανού τά πτηνά, στά ζώα και γενικά σ’ όλη τή γή και στά έρπετά πού séρνονται πάνω σ’ αύτήν» (Γένεσις, 1:26-28, ό.π.).

Έντούτοις, ό άνδρας δέν προσφεύγει sé μία πράξη βίας προς τόν επισκέπτη του παρά μόνο όταν τό κεφάλι του φιδιού σβήσει σ’ εκείνη τή φοβερή ρωγή και ή ράχη του αρχίσει νά εξαφανίζεται άργά: «Και καθώς έχωσε τό κεφάλι του sé εκείνη τήν άπεχθή τρύπα,/ Και καθώς τεντώθηκε άργά, φιδοκουνώντας τή ράχη του, και χώθηκε βαθύτερα./ Ένα είδος φρίκης, κάποια διαμαρτυρία ενάντια στην άπόσυρσή του sé εκείνη τή φρικτή μαύρη τρύπα./ Καθώς προσεκτικά χανόταν στή μαυρίλα, και άργά έσερνε τόν έαυτό του,/ Μέ κατέλαβε τώρα πού είχε γυρισμένη τήν πλάτη» (“And as he put his head into that dreadful hole,/ And as he slowly drew up, snake-easing his shoulders, and entered farther./ A sort of horror, a sort of protest against his withdrawing into that horrid black hole./ Deliberately going into the blackness, and slowly drawing himself after./ Overcame me now his back was turned”). Μόνο όταν πάψει νά φαίνεται τό κεφάλι και τό σώμα του άπρόσμενου επισκέπτη, ό οικοδεσπότης τόν μεταχειρίζεται ως *hostis*.¹⁷ Γιατί όμως ό άνδρας περιμένει σχεδόν νά εξαφανιστεί τό φίδι πριν του έπιτεθεί; Γιατί αύτή ή εξαφάνιση τόν γεμίζει «τρόμο»; Θά διακινδυνεύα-

17. Σύμφωνα μέ τόν É. Benveniste, ή λατινική λέξη *hostis* αρχικά σήμαινε τόν «ξένο» και στή συνέχεια έλαβε τήν έννοια του έχθρού ή του «έχθρικού» ξένου (*hostilis*) (É. Benveniste, «Η φιλοξενία», μτφρ. Μαρίνα Βήγου, Ένεκεν, τχ. 42, 2016, σ. 48.

με τήν ἐξῆς ἐρμηνεία: «Ἡ ὁρατότητα εἶναι μιὰ παγίδα», μᾶς λέει ὁ Michel Foucault.¹⁸ Ὅσο ὁ ἄλλος παραμένει ὁρατός, τό βλέμμα μας τόν κρατᾶ αἰχμάλωτο, κάτω ἀπό τόν ἔλεγχό του. Ὁ τρόμος τῆς παρουσίας τοῦ ἄλλου, ἐκεῖνου πού θεωροῦμε ὅτι πιθανόν θά μᾶς κάνει κακό, τοῦ ἐπικίνδунου παρεῖσακτου, καθίσταται μεγαλύτερος ὅταν αὐτός παραμένει χαμένος στό σκοτάδι, ἀπρόσιτος ἀπό τίς αἰσθήσεις μας (ἤ ἀπό τούς μηχανισμούς ἐπιτήρησης τοῦ κράτους!). Ὁ ἀφηγητής ἐπιτίθεται στό φίδι τῆ στιγμῆ πού πρόκειται νά χάσει τήν τελευταία λαβή, τήν ἔσχατη δυνατότητα ἐλέγχου, πάνω στόν ἀπρόσκλητο, ἀπρόβλεπτο, ἴσως ἐπικίνδυνο, ξένο του. Δηλαδή, λίγο πρῖν ὁ ξένος ἐξαφανιστεῖ στά ἀπρόσβατα γιά τόν ἴδιο τόν οἰκοδεσπότη μέρη τῆς ἐπικρατείας του, ἴσως ὑπενθυμίζοντάς του κατ' αὐτό τόν τρόπο τήν ἀδυνατότητα τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας του ἐπὶ τοῦ οἴκου του.

Ἄμέσως μετανοεῖ γιά τήν πράξη του καί καταριέται τόν ἑαυτό του καί τή διαπαιδαγώγησή του: «Κι ἀμέσως τό μετάνιωσα./ Τί εὐτελής, χυδαία πράξη ὄλο κακία! / Ἐνιωθα ἀπέχθεια γιά μένα καί τίς φωνές τῆς μισητῆς ἀνθρώπινης διαπαιδαγώγησής μου» (“*And immediately I regretted it / I thought how paltry, how vulgar, what a mean act! / I despised myself and the voices of my accursed human education*”). Καταριέται αὐτές τίς φωνές πού τοῦ λένε, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ντερριντά, «νά σκοτώσει ἢ νά προσπαθήσει νά σκοτώσει ἕναν φιλοξενούμενο [hôte], ἕναν πρῶτο ἐλθόντα, ἕναν πού ἀκόμη, τρόπον τινά, δέν εἶχε ἐπιτεθεῖ. Ἀπό φόβο σκοτώνει τόν ἄλλο, τόν φιλοξενούμενο» (*La bête* 324/*The Beast* 243). Ὁ ἀφηγητής καταριέται τή διαπαιδαγώγησή πού ἐμφυσᾶ τά ἀνδροπρεπῆ πρότυπά της, καί πού δέν εἶναι ἄλλα παρά αὐτά τῆς βίας καί τοῦ θανάτου: «Ἄν ἦσουν ἄντρας/ Θά παίρνεις τώρα ἕνα ραβδί καί θά τοῦ τσακίζεις τή ράχη, ἀποτελειώνοντάς το». Δέν εἶναι ἄλλωστε αὐτό τό «πρότυπο τῆς ἐπιθετικῆς ἀρρενωπότητας» πού προβάλλει ἡ Χρυσή Αὐγή ἐναντία στους «ἐγκληματίες» ξένους, τούς «διεφθαρμένους» πολιτικούς, τούς «θρασεῖς» ὁμοφυλόφιλους, τίς «γλωσσούδες» γυναῖκες, ὅλους αὐτούς πού τούς χρειάζεται ἕνα «γερό χέρι ξύλο»¹⁹;

Στόν ἐπόμενο στίχο, ὁ ἀφηγητής ἐκφράζει τή βαθιά ἐπιθυμία του νά ἐπέστρεφε τό φίδι του: «Πόσο θά ἤθελα νά ξαναρχόταν, τό φίδι μου (“*And I wished to come back, my snake*”).²⁰ Γράφει ὁ Ντερριντά:

18. M. Foucault, *Ἐπιτήρηση καί τιμωρία: Ἡ γέννηση τῆς φυλακῆς*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελο, Πλέθρον, Ἀθήνα, 2011, σ. 228.

19. Βλ. Ἔφη Ἀβδελά, Ἀγγέλικα Ψαρρά, «Ἀπόκρυφες πτυχές τῆς μελανῆς ψήφου». *Ἡ Αὐγή τῆς Κυριακῆς* / «Ἐνθέματα», 1 Ἰουλίου 2012 (<https://enthemata.wordpress.com/2012/07/01/agef/>). Ἀναδημοσιευμένο στά *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 117, Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 2012, σσ. 4-5.

20. Σέ μιὰ σύντομη ἀναφορά του στό ποίημα τοῦ Λῶρενς Ἀλῆτες (*Voyous*, 2003), ὁ Ντερριντά προβαίνει στήν ἐξῆς παρατήρηση: «Βαθιά στή φωνή τοῦ ποιητῆ, εἶναι τό δίχως ἄλλο μιὰ γυναῖκα πού λέει “ἐγώ” γιά νά τό καλέσει νά ἐπιστρέψει: “*And I wished he would come back, my snake*”» (J. Derrida, *Voyous*, ὁ.π., σ. 23) (ἀγγλ. *Rogues*, ὁ.π., σ. 5). Κατά αὐτόν τόν τρόπο, ὁ Ντερριντά

Τό φίδι «μου»: γίνεται τό φίδι του από αυτή τή στιγμή, ακριβώς λόγω τής σκηνής του φόνου, του τουλάχιστον δυνητικού ή ανεπιτυχούς φόνου. Δέν θά μπορούσε νά αντισταθεί στην ὄθηση νά σκοτώσει, πραγματοποίησε τή χειρονομία τής θανάτωσης και άμέσως κατακλείστηκε από τύψεις, φυσικά, αλλά και από τήν ἐπιθυμία τής ἐπιστροφής του φιδιού. Τό φίδι του, «τό φίδι μου»: ή αγάπη του για τό φίδι δηλώνεται, καθίσταται ἔκδηλη, μετά από τήν ἔνοχη πράξη του φόνου (La bête 325/The Beast 243).

Ἐγὰρ για τό φίδι! Ἔς μήν ξεχνάμε ὅτι ὁ Λεβινάς περιγράφει τήν εὐθύνη πρὸς τόν μοναδικό ἄλλο ὡς «ἀγάπη»:

Ἄλλος εἶναι μοναδικός, μοναδικός σέ τέτοιο βαθμό πού, μιλώντας για τήν εὐθύνη πρὸς τό μοναδικό, εὐθύνη σέ σχέση μέ τό μοναδικό, χρησιμοποιῶ τή λέξη «ἀγάπη». Αυτό πού καλῶ εὐθύνη εἶναι ἀγάπη, ἐπειδή ή ἀγάπη εἶναι ή μόνη στάση [attitude] ὅπου ὑπάρχει συνάντηση μέ τό μοναδικό. Τί εἶναι ὁ ἀγαπημένος; Εἶναι μοναδικός στόν κόσμο.²¹

Ἡ κατάληξη του ποιήματος, σύμφωνα μέ τόν Ντερριντά, εἶναι ή ἐμφάνιση τής βιβλικῆς ἐντολῆς «οὐ φονεύσεις» σέ αὐτή τήν πρόσωπο μέ πρόσωπο συνάντηση του ἄνδρα μέ ἕνα πραγματικό «κτῆνος». Προκαλώντας του αἰδῶ και τύψεις, τό φίδι δέν ἐπέτρεψε στόν ἄνδρα νά παραμείνει συναισθηματικά ἀδιάφορος. Σέ ἀντίθεση μέ τόν Λεβινάς, για τόν ὅποιο ή συγκεκριμένη ἐντολή ἀφορᾶ μόνο τούς ἄνθρώπους, στό ποίημα ἐπεκτείνεται προκειμένου νά περιλάβει ἀκόμη και τό φίδι. Ἐπέναντι στην ἀμήχανη ἀπάντηση του Λεβινάς «Δέν γνωρίζω ἄν τό φίδι ἔχει πρόσωπο», τό ποίημα του Λῶρενς ἀπαντᾷ καταφατικά. Ὁ Ντερριντά θεωρεῖ τή συνάντηση μεταξύ του ἄνδρα και του ζῶου ὡς ἠθική, ὡς πηγὴ ἠθικῆς εὐθύνης «σέ μιά σκηνή φιλοξενίας, ἐνώπιον του πρώτου ἐλθόντος»:

Ἐδῶ, ἐμφανῶς, ὁ ποιητής, ὁ ὑπογράφων, ὁ Λῶρενς ἐάν θέλετε, ἐκεῖνος στόν ὅποιο αὐτό συμβαίνει ὑπό κάποια ἔννοια ἀφυπνίζεται στην ἠθική, στό «οὐ φονεύσεις» σέ μιά σκηνή φιλοξενίας, ἐνώπιον [devant] του πρώτου ἐλθόντος πού εἶναι ἕνα φίδι, πού μπορεῖ νά εἶναι, ἴσως, ἀπειλητικό (δέν λείει, δέν λείει ὅτι ἦταν ἀπειλητικό, ἴσως, μπορεῖ πάντα νά εἶναι ἀπειλητικό, μπορεῖ πάντα νά εἶναι θανατηφόρο). Ἔτσι ή ἠθική του ἀναγγέλλεται, ἀφυπνίζεται σέ αὐτήν τή σκηνή φιλοξενίας ἐνώπιον ἑνός πρώτου ἐλθόντος, ὅποιοσδήποτε κι ἄν εἶναι αὐτός. [...] Πραγματικά σκέφτεται τί καθήκον θά τόν εἶχε ὑποχρεώσει πρὸς τό ἔμβιο ὄν ἐν γένει, στή μορφὴ του

φαίνεται νά ἐπιβεβαιώνει τά προαναφερθέντα σχόλια τής Ἄννα Μπάρκζ ὅτι ή εἰσαγωγή τής γυναίκας ἀνατρέπει τήν «ἀνδρική ὀπτική», ή ὅποια διέπεται από τήν «ἰδεολογία τής ἀνδρικής κυριαρχίας» και τή συνακόλουθη βία.

21. E. Lévinas, "The Paradox of Morality", ὁ.π., σ. 174.

φιδιού, τό κεφάλι τοῦ φιδιού, αὐτό τό φίδι πού εἶναι ἕνα μὴ ἀνθρώπινο ζωντανό πλάσμα, τό ὁποῖο καθίσταται ὑπό κάποια ἔννοια ὁ κυρίαρχος ὡς ἄλλος [le souverain comme autre], ὡς φιλοξενούμενος [hôte]· εἶναι ὁ φιλοξενούμενος [hôte] πού διατάζει, ὁ ἄλλος ὡς φιλοξενούμενος [l'autre comme hôte] πού διατάζει (*La bête* 326/*The Beast* 244).

Σέ αὐτό τό ἠθικό συναπάντημα, ἀναρωτιέται κανεῖς ποιός εἶναι ὁ οἰκοδεσπότης, ὁ κύριος, ὁ κυρίαρχος καί ποιός ὁ φιλοξενούμενος. Διότι, δέν εἶναι ἐδῶ ὁ ἄνδρας-οἰκοδεσπότης πού «διατάζει», ἀλλά τό φίδι-φιλοξενούμενος. Ἐνώπιον τῆς παρουσίας τοῦ ἄλλου, ὁ οἰκοδεσπότης καθίσταται ὑπεύθυνος γι' αὐτόν, ὑπο-κείμενό του, ὁμηρός του. Στό *Sur Parole*, ὁ Ντερριντά ἀναλογίζεται καί συνοψίζει τή σκέψη τοῦ Λεβινάς περὶ φιλοξενίας ὡς ἐξῆς:

[...] ἐκκινεῖ κανεῖς ἀπό μιά σκέψη τῆς ὑποδοχῆς πού εἶναι ἡ πρώτη στάση [l'attitude première] τοῦ ἑαυτοῦ ἐνώπιον τοῦ ἄλλου, ἀπό μιά σκέψη τῆς ὑποδοχῆς πρὸς μιά σκέψη τοῦ ὁμήρου· εἶμαι, κατὰ ἕναν ὀρισμένο τρόπο, ὁμηρός τοῦ ἄλλου, καί αὐτή ἡ κατάσταση τοῦ ὁμήρου ὅπου εἶμαι ἤδη ὁ προσκεκλημένος τοῦ ἄλλου καθὼς δεξιώνομαι τόν ἄλλο σπίτι μου [chez moi], ὅπου εἶμαι σπίτι μου ὁ προσκεκλημένος τοῦ ἄλλου, αὐτή ἡ κατάσταση τοῦ ὁμήρου καθορίζει τὴν προσήκουσα εὐθύνη μου.²²

Τό φίδι καθίσταται ὁ κυρίαρχος, ὁ βασιλιάς, ἀμέσως μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν πράξη μίσους: «Γιατί σάν βασιλιάς μου φάνηκε πάλι./ Σάν ἀστεφάνωτος βασιλιάς, ἐξόριστος στὸν Κάτω κόσμο./ Ἔτοιμος νὰ ξαναφορέσει τό στέμμα του» (“*For he seemed to me again like a king./ Like a king in exile, uncrowned in the underworld./ Now due to be crowned again*”). Ἀπὸ τὴ στιγμή ὅμως πού ὁ οἰκοδεσπότης καθίσταται ὑποκείμενο τοῦ ἄλλου, ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι ὁ ἄλλος ὁ κυρίαρχος πλέον καί ὄχι ἐγώ, δέν ὑφίσταται ὁ κίνδυνος «νὰ ἀνασυγκροτήσουμε μιά λογικὴ τῆς κυριαρχίας, μιά σκηνὴ τῆς κυριαρχίας, μέ τό νὰ μετατοπίσουμε ἀπλῶς τὴν κυριαρχία ἀπὸ μένα στὸν ἄλλο»; Ὅπως ἀναρωτιέται ὁ Ντερριντά, ἀρκεῖ «ἡ ἀποδόμηση τῆς κυριαρχίας νὰ περιοριστεῖ στὴν ἀποδόμηση τῆς κυριαρχίας ὡς κυριαρχίας μου», δηλαδή ἀπλῶς νὰ τὴ μεταφέρουμε στὸν ἄλλο, «ἢ ὀφείλουμε ἐδῶ νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν ἰδέα τῆς κυριαρχίας ἐν γένει;» (*La bête* 326/*The Beast* 244-245).

Δεδομένου ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀφύπνιση τοῦ ἀφηγητῆ ἐμφανίζεται μετὰ τό γεγονός τῆς ἀπόπειρας τοῦ φόνου, ἀφοῦ ἔχει ἐπιχειρήσει νὰ σκοτώσει τό φίδι-ἐπισκέπτη, ὁ Ντερριντά ἐγείρει τό ἐρώτημα σχετικὰ μέ τό κατά πόσο «ἡ προέλευση τοῦ ἠθικοῦ νόμου συνδέεται ἢ ὄχι μέ ἕνα φόνο ἢ μέ τίς τύψεις». Γιά παράδειγμα, γιὰ τόν Sigmund Freud, τοῦ *Τοτέμ καί ταμποῦ*, ἡ ἠθικὴ γεννιέται ὅταν οἱ γιοῖ ἢ οἱ ἀδελφοὶ αἰσθάνονται τύψεις μετὰ τό φόνο τοῦ

22. J. Derrida, «De l'hospitalité», στοῦ ἴδιου, *Sur Parole. Instantanés philosophiques*, Éditions de l'Aube («poche essai»), La Tour d'Aigues, 1999, σ. 66.

πατέρα τους. Δηλαδή, ό ήθικός νόμος γεννιέται από ένα «συναίσθημα ένοχής, πού δημιουργήθηκε από μία πράξη»²³:

Θεωρήσαμε τίς πρώτες ήθικές έντολές και άπαγορεύσεις τής πρωτόγονης κοινωνίας σάν αντίδραση σέ μία πράξη πού έδωσε σέ αυτούς πού τήν πραγματοποίησαν τήν έννοια του έγκλήματος. Οί Ίδιοι μετάνιωσαν γι' αυτή τήν πράξη και άποφάσισαν ότι δέν πρέπει νά τήν επαναλάβουν πιά στό μέλλον και ότι κάτι τέτοιο δέν θά απέφερε κανένα κέρδος. Αυτό τό δημιουργικό συναίσθημα ένοχής έξακολουθεί νά ύπάρχει ακόμα σ' έμάς.²⁴

Μιά τέτοια όμως ύπόθεση, σύμφωνα μέ τόν Ντερριντά, είναι αντιφατική, διότι «για νά ύπάρχουν τύψεις, ό ήθικός νόμος θά έπρεπε ήδη νά είναι σέ ισχύ». Αντιθέτως, από τή μεριά του, ό Ντερριντά διαυγάζει δύο στιγμές άναφορικά μέ τήν εμφάνιση του ήθικού νόμου:

[...] ύπάρχει μία πρώτη στιγμή κατά τήν όποία ό ήθικός νόμος είναι εκεί, ήδη εκεί αλλά δυνητικός, δυνάμει, πάντα ήδη εκεί, και έπειτα, κατόπιν, πραγματοποιείται ως τέτοιος, εμφανίζεται ως τέτοιος μετά τό φόνο (*La bête* 327-328/*The Beast* 245).

Αν ό ήθικός νόμος δέν ήταν ήδη εκεί, ό άφηγητής θά είχε σκοτώσει τό φίδι χωρίς τύψεις: «Για νά ύπάρξουν τύψεις, ό ήθικός νόμος έπρεπε νά είναι ήδη εκεί. Αλλά τή στιγμή τής έξιλέωσης ή τών τύψεων, τή στιγμή τής ένοχής συνείδησης, ό ήθικός νόμος εμφανίζεται ως τέτοιος» (*La bête* 327-328/*The Beast* 245).

Συνοψίζοντας, μπορούμε νά έπισημάνουμε ότι στό ποίημα, ή φιλοξενία παύει νά τελει ύπό τόν όρο ότι ό άλλος όφείλει νά είναι ένας άλλος άνθρωπος, δηλαδή παύει νά καθορίζεται άρνητικά από τήν έτερότητα του έπισκέπτη έρμηνευμένη ως τό όριο μεταξύ του ανθρώπου και του ζώου, και συνεπώς ως τό όριο τής ήθικής ευθύνης του πρώτου. Σέ αυτή τήν άναπάντεχη συνάντηση, ή φιλοξενία θολώνει αυτό τό σύνορο επιτρέποντας στόν Άλλο νά εμφανιστεί μέ μή άνθρωποκεντρικούς όρους, άξιώνοντας μία θέση έντός τής άνθρώπινης ήθικής ευθύνης. Αν ή «φιλοξενία» σημαίνει τή διέλευση τών συνόρων, τότε αυτή επιτάσσει νά άφήσουμε τό άλλο του ανθρώπου, τό ζώο, νά

23. Σ. Φρόντ, *Τοτέμ και ταμπού*, μτφρ. Χρήστος Άντωνίου, Έπίκουρος, Άθήνα, 2013, σ. 200.

24. Στο ίδιο, σ. 202. Ό Φρόντ έξηγεί τήν άκριβή διαδικασία δημιουργίας αυτού του «συναίσθηματος ένοχής» ως εξής: «[...] ή έξεγερμένη ομάδα τών αδερφών [...] μισούσε τόν πατέρα, πού εναντιωνόταν δυναμικά στήν άνάγκη τους για έξουσία και στίς σεξουαλικές τους επιθυμίες, αλλά ταυτόχρονα τόν αγαπούσαν και τόν θαύμαζαν. Αφού όμως τόν παραμέρισαν, έχοντας ικανοποιήσει τό μίσος και τήν επιθυμία τους νά ταυτιστούν μαζί του, θά πρέπει νά εκδηλώθηκαν τά μέχρι τώρα καταπιεσμένα συναισθήματα άγάπης. Αυτό έγινε μέ τή μορφή τής μεταμέλειας: δημιουργήθηκε ένα συναίσθημα ένοχής, πού έδω συμπύπτε με τή μεταμέλεια πού νιώθει όλη ή ομάδα» (Στό ίδιο, σ. 183).

διέλθει τό σύνορο πού ἔχει τεθεῖ παραδοσιακά μεταξύ τῶν δύο. Χωρίς ὅμως νά χρειάζεται νά ἀποδείξουμε πρῶτα ὅτι τό ζῶο εἶναι «σάν τόν ἄνθρωπο», δηλαδή ἀφομοιώνοντας τήν ἑτερότητα τοῦ ζώου ἀπό τό ἀνθρώπινο. Ἡ φιλοξενία ἐπαναθέτει τό ζήτημα τῆς διέλευσης τῶν ὁρίων-συνόρων μεταξύ τῶν εἰδῶν. Διότι, ὅπως γνωρίζουμε ἄλλωστε πολύ καλά, ὁ προσδιορισμός ἑνός ὁρίου-συνόρου μεταξύ τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν ζῴων (π.χ. λόγος (raison), ὁμιλία, γέλιο, ὑπόσχεση) στοιχειώνει κατά ἕναν ἰδιαίτερα σημαντικό τρόπο τή φιλοσοφία ὡς πρὸς τό πῶς αὐτή καθορίζει τό ἴδιον (*propre*) τοῦ ἀνθρώπου.²⁵

D.H. Lawrence

Snake

A snake came to my water-trough
On a hot, hot day, and I in pyjamas
for the heat,
To drink there.

In the deep, strange-scented shade
of the great dark carob-tree
I came down the steps with my
pitcher
And must wait, must stand and wait,
for there he was at the trough
before me.

Φίδι

Ἐνα φίδι ἦρθε στή γούρνα μου
Μιά καυτή, καυτή μέρα, κι ἐγώ μέ τίς πυ-
τζάμες ἀπ' τή ζέστη,
Νά πιεῖ νερό.

Στή βαθιά, παράξενα εὐωδιαστή σκιά τῆς
μεγάλης σκουρόχρωμης χαρουπιᾶς
Κατέβηκα τά σκαλοπάτια μέ τή στάμνα
μου
Μά ἔπρεπε νά περιμένω, ἔπρεπε νά στα-
θῶ καί νά περιμένω, καθώς στή
γούρνα ἦταν ἐκεῖ πρὶν ἀπό μένα.

25. Μέ ἀφορμή τήν ἀνάγνωση τοῦ ποιήματος τοῦ Ντ.Χ. Λῶρενς ἀπό τόν Ντερριντά, θά θέλαμε νά ἀναφέρουμε ἐν τάχει ὅτι στήν ἑλληνική ἀρχαιότητα, τό φίδι σχετιζόταν, μεταξύ ἄλλων, μέ τή λατρεία τοῦ Δία, ὁ ὁποῖος, μέ τὰ ἐπίθετα Ἔρκειος καί Κτήσιος, λατρευόταν σέ ὀλόκληρη τήν Ἑλλάδα, ὡς Ζεὺς-Πατήρ, προστάτης τοῦ σπιτιοῦ, καί εἰκονιζόταν μέ τή μορφή τοῦ φιδιοῦ σέ διάφορους βωμούς τῆς σπιτικῆς λατρείας. Στή νεοελληνική παράδοση, τό φίδι διατηρεῖ τή σχέση του μέ τό σπίτι καί τήν παροχή φιλοξενίας στήν πανελλήνια λατρεία τοῦ σπιτικοῦ φιδιοῦ. Τό φίδι τοῦ σπιτιοῦ εἶναι ὁ φύλακας του, τό καλόγνωμο στοιχείο, τό ὁποῖο ἀπαγορεύεται αὐστηρά νά σκοτώσουμε. Ὁ φόνος τοῦ φιδιοῦ τοῦ σπιτιοῦ συνοδεύεται πάντα ἀπό μεγάλες καταστροφές, ὅπως, γιά παράδειγμα, στήν περίπτωση τοῦ θρύλου πού ἔχει καταγράψει ὁ Νικόλαος Γ. Πολίτης, καί προέρχεται ἀπό τή Ζάκυνθο: «Ἐνας χωριάτης ἔγινε πλούσιος καί ἔχτισε στό χωριό του ἕνα μεγάλο σπίτι. Μία φορά, ἕνα ἀπό τά παιδιά του κατέβηκε στόν κῆπο καί εἶδε ξαπλωμένο στά χορτάρια τό φίδι τοῦ σπιτιοῦ. Ἐπῆγε κοντά του, καί ἔπαιζε καί ἔχωράτευε μαζί του. Τό φίδι ἔγλειψε τά χέρια τοῦ παιδιοῦ καί ἐκουλουριαζότανε στά πόδια του. Σάν τό εἶδε ὁ πατέρας του ἀπό τό παρεῦθρι, ἔβγαλε τσί φωνές καί ἔτρεξε κάτω, γιατί ἐνόμιζε πῶς θά πάθει τό παιδί του. Τό φίδι ἐτρόμαξε καί ἔφυγε. Τήν ἄλλην ἡμέρα τό εὐρήκανε μισοπεθαμένο χάμου στή γῆς, καί αὐτό ἦταν ἀπό τόν τρόμο του καί ἀπό τή λύπη του γιατί τό ἑκακομεταχειριστήκανε. Μόλις τό ἄγγιξαν γιά νά τό πετάξουνε, ἐψόφησε. Μά τήν ἴδια στιγμή ἐκουίστηκε οὐλο τό σπίτι καί ἐγκρεμίστηκε» (Νικολάου Γ. Πολίτη, *Παραδόσεις. Μελέται περί τοῦ βίου καί τῆς γλώσσης τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ*, τόμος πρῶτος, Γράμματα, Ἀθήνα, 1994, § 453, σ. 186).

He reached down from a fissure in
the earth-wall in the gloom
And trailed his yellow-brown slack-
ness soft-bellied down, over
the edge of the stone trough
And rested his throat upon the
stone bottom,
And where the water had dripped
from the tap, in a small clear-
ness,
He sipped with his straight mouth,
Softly drank through his straight
gums, into his slack long body,
Silently.

Someone was before me at my
water-trough,
And I, like a second comer, waiting.

He lifted his head from his drinking,
as cattle do,
And looked at me vaguely, as drink-
ing cattle do,
And flickered his two-forked ton-
gue from his lips, and mused
a moment,
And stooped and drank a little more,
Being earth-brown, earth-golden
from the burning bowels of
the earth
On the day of Sicilian July, with
Etna smoking.
The voice of my education said to me
He must be killed,
For in Sicily the black, black snakes
are innocent, the gold are ve-
nomous.

And voices in me said, If you were a
man

Κατέβηκε από μιά ρωγμή του πλίνθινου
τοίχου στο μισοσκόταδο
Κι έσυρε τή μαλακή κοιλιά τής σκουρό-
χρουςης ραστώνης του, πάνω στο
χειλος τής γούρνας,
Κι άπίθωσε τό λαιμό του στον πέτρινο
πάτο,
Κι εκεί πού τό νερό έσταζε από τή βρύση,
σέ μιά κρυστάλλινη λιμνούλα,
Ρούφηξε μέ τό ίσιο στόμα του,
Ήπιε άπαλά μέσα από τά ίσια ούλα του,
μέσα στο ράθυμο μακρύ κορμί
του,
Σιωπηρά.

Κάποιος ήταν πριν από μένα στή γούρνα
μου.
Κι έγώ, σαν δεύτερος έλθών, νά περιμένω.

Σήκωσε τό κεφάλι του από τήν πόση του,
όπως κάνουν τά μοσχάρια,
Μέ κοίταξε άφηρημένα, όπως τά μοσχά-
ρια όταν πίνουν νερό,
Τρεμόπαιξε τή διχαλωτή του γλώσσα, και
συλλογίστηκε για μιά στιγμή,
Ήσκυψε κι ήπιε λίγο ακόμη,
Μέ τό καφέ τής γής, μέ τό χρυσό τής γής,
βγαλμένο άπ' τά καυτά της σπλά-
χνα
Μιά μέρα του Ίούλη στή Σικελία, μέ τήν
Αίτνα νά καπνίζει.
Ή φωνή τής διαπαιδαγωγής μου μου 'πε
Πρέπει νά θανατωθεί,
Γιατί στή Σικελία, τά μαύρα φίδια είναι
άκακα, τά χρυσαφιά φαρμακερά.

Και φωνές μέσα μου είπαν, Ήν ήσουν
άντρας

You would take a stick and break
him now, and finish him off.

But must I confess how I liked him,
How glad I was he had come like a
guest in quiet, to drink at my
water-trough
And depart peaceful, pacified, and
thankless,
Into the burning bowels of this
earth?

Was it cowardice, that I dared not
kill him? Was it perversity,
that I longed to talk to him?
Was it humility, to feel so
honoured?
I felt so honoured.

And yet those voices:
*If you were not afraid, you would kill
him!*
And truly I was afraid, I was most
afraid, But even so, honoured
still more
That he should seek my hospitality
From out the dark door of the se-
cret earth.

He drank enough
And lifted his head, dreamily, as
one who has drunken,
And flickered his tongue like a
forked night on the air, so
black,
Seeming to lick his lips,
And looked around like a god, un-
seeing, into the air,
And slowly turned his head,
And slowly, very slowly, as if thrice
adream,

Θά 'παιρνες τώρα ένα ραβδί καί θά τοῦ
τσάκιζες τή ρόχη, ἀποτελειώνοντάς
τον.

Μά πρέπει νά ὁμολογήσω πόσο πολύ μοῦ
ἄρεσε,
Πόσο χαϊρόμουν πού 'χε ἔρθει σάν ἀθόρου-
βος καλεσμένος, νά πιεῖ νερό ἀπ' τή
γούρνα μου
Καί νά ξαναφύγει πρᾶος, εἰρηνικός,
ἀγνώμων,
Μές στά καυτά σπλάχνα αὐτῆς τῆς γῆς;

Νά 'ταν ἀπό δειλία πού δέν τόλμησα νά τό
σκοτώσω; Νά 'ταν ἀπό διαστροφή
πού λοχταροῦσα νά τοῦ μιλήσω;
Νά 'ταν ἀπό ταπεινότητα πού ἔνω-
σα τόσο τιμημένος;
Ἐνωσα τόσο τιμημένος.

Κι ὅμως οἱ φωνές εἶπαν:
Ἄν δέν φοβόσουν, θά τόν σκότωνες!
Καί ναί, ἔνωθα φόβο, τόσο φόβο, Μά
ἀκόμη κι ἔτσι, ἔνωθα τιμημένος
ἀκόμη πιό πολύ
Πού ἀναζήτησε τή φιλοξενία μου,
Ἄπό τίς μαῦρες πύλες τῆς μυστικῆς γῆς.

Ἦπτε ἀρκετά
Καί σήκωσε τό κεφάλι του, ὄνειροπόλα,
σάν μεθυσμένος,
Ἐπαιξε τή γλώσσα του σάν νύχτα διχαλω-
τή στόν ἄερα, τόσο μαῦρη,
Σάν γιά νά γλείφει τά χεῖλη του,
Κοίταξε τριγύρω σάν θεός, μέ ἄδειο βλέμ-
μα,
Καί γύρισε ἀργά τό κεφάλι του,
Κι ἀργά, πολύ ἀργά, σάν βαθιά ὄνειρο-
παρμένος,

Proceeded to draw his slow length
curving round
And climb again the broken bank of
my wall-face.

And as he put his head into that
dreadful hole,

And as he slowly drew up, snake-
easing his shoulders, and entered
farther,

A sort of horror, a sort of protest
against his withdrawing into
that horrid black hole,

Deliberately going into the black-
ness, and slowly drawing him-
self after,

Overcame me now his back was
turned.

I looked round, I put down my
pitcher,

I picked up a clumsy log
And threw it at the water-trough
with a clatter.

I think it did not hit him,
But suddenly that part of him that
was left behind convulsed in
undignified haste.

Writhed like lightning, and was gone
Into the black hole, the earth-lipped
fissure in the wall-front,

At which, in the intense still noon, I
stared with fascination.

And immediately I regretted it.
I thought how paltry, how vulgar,
what a mean act!

I despised myself and the voices of
my accursed human educa-
tion.

Άρχισε νά σέρνει τό μακρό κορμί του πέ-
ρα-δῶθε,
Κι έπιασε νά σκαρφαλώνει ξανά στόν τοί-
χο μέ τίς σχισμές.

Καί καθώς έχωσε τό κεφάλι του σ' εκείνη
τήν άπεχθή τρύπα,

Καί καθώς τεντώθηκε άργά, φιδοκουνώ-
ντας τή ράχη του, καί χώθηκε βαθύ-
τερα,

Ένα είδος φρίκης, κάποια διαμαρτυρία
ένάντια στην άπόσυρσή του σέ εκεί-
νη τή φρικτή μαύρη τρύπα,

Καθώς προσεκτικά χανόταν στή μαυρίλα,
καί άργά έσερνε τόν έαυτό του,

Μέ κατέλαβε τώρα πού είχε γυρισμένη
τήν πλάτη.

Κοίταξα γύρω, άπίθωσα τή στάμνα μου,
Έπιασα ένα βαρύ κούτσουρο
Καί τό πέταξα μέσα στή γούρνα μέ κρότο.

Δέν τόν χτύπησε, νομίζω,

Όμως ξαφνικά τό μέρος του εκείνο πού 'χε
μείνει πίσω συσπάστηκε μέ μιά βια-
σύνη όλο άναξιοπρέπεια.

Τινάχτηκε σάν άστραπή καί χάθηκε

Μέσα στή σκοτεινή τρύπα, στην πλίνθινη
ρωγμή του τοίχου,

Πού άπέμεινα νά κοιτώ συνεπαρμένος,
μέσα στό μούδιασμα του μεσημε-
ριοῦ.

Κι άμέσως τό μετάνιωσα.

Τί εύτελής, χυδαία πράξη όλο κακία!

Ένωσα άπέχθεια για μένα καί τίς φωνές
της μισητής άνθρώπινης διαπαιδα-
γώγησής μου.

And I thought of the albatross
And I wished he would come back,
my snake.

For he seemed to me again like a
king,
Like a king in exile, uncrowned in
the underworld,
Now due to be crowned again.

And so, I missed my chance with
one of the lords
Of life.
And I have something to expiate:
A pettiness.

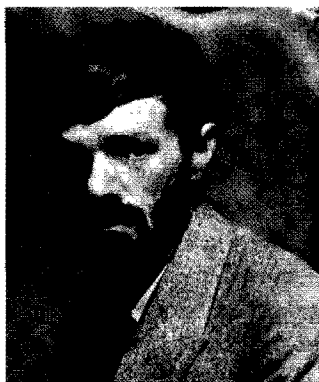
Taormina, 1923

Σκέφτηκα τά ἄλμπατρος
Πόσο θά 'θελα νά ξαναρχόταν, τό φίδι
μου.

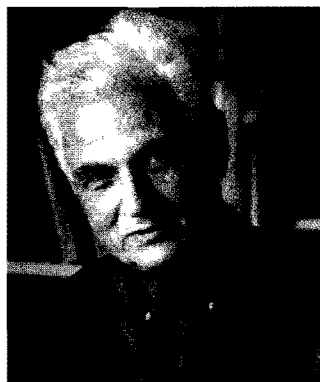
Γιατί σάν βασιλιάς μου φάνηκε πάλι,
Σάν ἀστεφάνωτος βασιλιάς, ἐξόριστος
στόν Κάτω Κόσμο,
Ἔτοιμος νά ξαναφορέσει τό στέμμα του.

Νά πῶς ἔχασα τήν εὐκαιρία πού μου ἔδω-
σε ἓνας ἀπό τούς ἄρχοντες
Τῆς ζωῆς.
Νά πῶς μου ἀπέμεινε κάτι νά ἐξιλεωθῶ:
Ἡ μικροπρέπειά μου.²⁶

Ταορμίνα, 1923

Ντ. Χ. Λῶρενς

Ζάκ Ντερριντά

26. D.H. Lawrence, "Snake", στοῦ ἰδίου, *Birds, Beasts and Flowers*, Shearsman Books, Ἔξετερ, 2011. Ἡ παρούσα μετάφραση ἔχει λάβει ὑπόψη τῆς μετάφραση δημοσιευμένη ὑπό ἀγνώστου στόν ιστότοπο: <http://ironprison.blogspot.gr/2008/04/blog-post.html>. Τό ποίημα ὑπάρχει στά ἀγγλικά στόν ιστότοπο: <http://homepages.wmich.edu/~cooneys/poems/dhl.snake.html>. Θερμά εὐχαριστῶ στούς Μίνα Καραβαντά, Ἀπόστολο Λαμπρόπουλο καί Βασίλη Θωμόπουλο γιά τίς πολύτιμες μεταφραστικές ὑποδείξεις τούς καί τά σχόλιά τους.

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

ΠΟΙΗΤΙΚΗ

ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ ΧΕΙΜΩΝΑΣ 2016

Ποίηση

ΧΑΡΗΣ ΨΑΡΡΑΣ Άν δέν πεθάνεις, όλα μένουν λειψά ◊ ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΜΗΤΑΣ, ΘΟΔΩΡΗΣ ΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ ΨΑΛΤΗΣ Ρούχα εποχής ◊ ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΕΛΤΣΟΣ Έξι ποιήματα ◊ RAINER MARIA RILKE Σονέτα στον Όρφέα [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΜΑΡΙΑ ΤΟΠΑΛΗ] ◊ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΚΟΛΥΡΗΣ Ό Jacques Derrida διαβάζει D.H. Lawrence ◊ ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΠΟΛΕΝΑΚΗΣ Τέλος του κόσμου ◊ ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΣΥΦΙΑΤΖΟΓΛΟΥ Κατόπιν ύπεισέρχεται ό προδότης ◊ ΑΛΕΞΙΟΣ ΜΑΪΝΑΣ Μήδεια ή Τό θεώρημα του λυγμού ◊ SANDRO PENNA Τά ποιήματα [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ] ◊ ΜΑΤΙΝΑ ΛΙΟΣΗ Δέκα ποιήματα ◊ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΡΩΣΙΔΕΣ ΠΟΙΗΤΡΙΕΣ [ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ Δ.Β. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ] ◊ ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΣΑΠΙΔΗΣ Τοπίο χειμωνιάτικο μέ μακρινή μουσική ◊ ΕΥΤΥΧΙΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΛΟΥΚΙΔΟΥ Δεύτερες σκέψεις ◊ ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΟΥΛΩΤΗΣ Όκτώ ποιήματα ◊ ΜΗΝΑΣ ΒΛΑΧΟΣ Αλλά και αυτό τό ύφος θά φάει χώμα ◊ ΣΠΥΡΟΣ ΑΡΑΒΑΝΗΣ Ή Τριλογία της Ύπαρξης ◊ ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΠΑΝΑΚΗΣ Δύο ποιήματα

Αφιέρωμα

ΣΤΟΝ ΥΠΕΡΡΕΑΛΙΣΜΟ ΙΙ
ΜΕ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΕΜΠΕΡΙΚΟΥ
επιμέλεια ΙΩΑΝΝΑ ΝΑΟΥΜ

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΕΜΠΕΡΙΚΟΣ ◊ ΝΙΚΟΣ ΣΙΓΑΛΑΣ ◊ ΕΛΕΝΗ ΜΠΕΡΔΟΥΣΗ ◊ ΣΑΒΒΑΣ ΜΙΧΑΗΛ ◊ ΙΩΑΝΝΑ ΝΑΟΥΜ ◊ ΓΙΩΤΑ ΤΕΜΠΡΙΔΟΥ ◊ ΜΑΡΙΑ ΓΕΩΡΓΟΥΛΑ

Δοκίμιο

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΑΜΟΥΗΛ «Στό φώς του Ήλιου του Κρυπτού» ◊ ΜΑΡΑ ΨΑΛΤΗ Σχόλια στην τυπολογία της νεοελληνικής ρίμας. Ή περίπτωση του Νάσου Βαγενά ◊ ΒΕΝΕΤΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ Ή κριτική του λογοτεχνικού θεσμού στον Μανούσο Φάσση ◊ ΜΑΡΘΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ Ή νόσος ως μεταφορά: Ή περίπτωση της Πολυδούρη

Κριτική

ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΣΧΑΛΗΣ ◊ ΕΥΤΥΧΙΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΛΟΥΚΙΔΟΥ ◊ ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗ ◊ ΕΙΡΗΝΗ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ◊ ΜΑΡΙΝΑ ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ◊ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΑΣΣΑΜΙΔΗΣ

Et cetera

ΕΥΗ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ T.S. Eliot & Georg Trakl ◊ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΡΓΙΩΤΗΣ
Λίγα σχόλια για τί Μαρία Πολυδούρη

[τεύχος δέκατο όγδοο]